

Dr. Erdődi Orsolya

Nevelés-e a nevelés?

Gyakorlati tapasztalatok a nevelői funkciók változásáról

Vázlatos történeti áttekintés

Magyarországon a megkésett fejlődés miatt csupán a XIX. század utolsó harmadában jött létre – főleg a fejlettebb nyugati modellek követésével – az egész országra kiterjedő, európai jegyeket viselő börtönhálózat.

Az 1867. évi kiegyezést követően a modern polgári igazságszolgáltatás igényével fellépő igazságügyi kormányzat rendkívüli erőfeszítéseket tett a modern börtönrendszer kiépítésére, folytatva a Szemere, Deák és Eötvös által képviselt európai szellemű gondolkodást.

A Csemegi-kódex a börtönügy szabályozását is tartalmazta, hiszen a szabadságvesztés büntetésre és annak végrehajtására vonatkozó fontosabb rendelkezéseket a szabadságvesztés-büntetésre vonatkozó fejezet foglalja magába.

A XIX. század vége a börtönügy történetének egyik legkiegyensúlyozottabb szakasza volt, s ennek magyarázata a kiemelkedő gazdasági, de nem kisebb mértékű szellemi támogatásban rejlett.

Ez a pozitív folyamat a századfordulót követően megtört. Míg Európában a merev tett-arányos ítélkezési rendszert a tettes felé fordulva igyekeztek megreformálni, lehetővé téve a pszichológia, pedagógia, kriminológia eredményeinek alkalmazását, addig Magyarországon a két világháború között a börtönügy az igazságszolgáltatás perifériájára szorult, anyagi és szellemi támogatottsága jelentősen visszaesett.

A II. világháború után a nyugati társadalmakban megindult a hagyományos börtönügyi intézményrendszer megújítása. Magyarországon 1949-től a nyugat-európai büntetőpolitikai és börtönügyi modell teljes tagadásával gyökeres fordulatra kényszerültünk. Az 1951. januárjában hatályba lépő szabályozás csak egyféle büntetési nemet – börtönt – ismert, s ki nem mondott célja a hihetetlenül nagymértékben növekvő elítélt-tömeg akadálytalan munkára irányítása volt.

Az 1960-as évek változásokat hoztak ebben a helyzetben, melynek egyik legfontosabb eleme a nevelési szolgálatok létrehozása volt. Ezt a változást – mely nem volt elmentmondások nélküli – az is lehetővé tette, hogy a fellendülő tudományos, pszichológiai, kriminológiai és szociológiai kutatások világossá tették a büntető politika számára, hogy a bűnözés elleni küzdelemben hosszú távú, szakszerű fellépésre van szükség.

Az 1966. évi 21. sz. tvr. az elítéltek átnevelését tűzte ki célként. Minőségi változást jelentett a szemléletben az, hogy nem csak kötelezettségeket írt elő az elítélt részére, hanem jogokat is biztosított.

Ellentmondásos, és gazdaságilag rendkívül szűkös körülmények között folyt a végrehajtás, hiszen az új szolgálat megjelenése sértette az őrzési, munkáltatási prioritáso-

kat, ez akadálya volt az együttműködésnek, de a végrehajtó személyzet látásmódjában is komoly változásokat kellett volna rövid idő alatt elérni.

A nehézségek ellenére az 1970-es évektől meginduló humanizációs folyamat az európai irányultságú fejlődést segítette. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált az átnevelési ideológia illúziójának feladása, de ezzel együtt egyre több törekvés hatott a személyiség-torzító elemek csökkentésének irányába a hazai börtönügyben. Az akkori kutatások feltárták azt is, hogy a börtönök túlszabályozottsága akadályozza az elítéltek döntési helyzeteinek kialakítását, működtetését, ezzel együtt a felelősségvállalás fejlesztését.

Ezen fejlődési fokozatok újabb lépcsőjeként jelent meg az 1979. évi 11. sz. tvr., mely a büntetés-végrehajtás feladatává tette annak elősegítését, hogy „az elítélt a szabadulás után a társadalomba beilleszkedjék, és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől”. Ennek elérését a „joghátránnyal és a neveléssel” rendelte elősegíteni. Megmaradt ugyan az elrettentés, mint visszatartó hatás, azonban a nevelés gyűjtőfogalomként funkcionált már, magában foglalva mindazokat az eszközöket és hatásokat, melyek az elítéltet segíthették a társadalomba való beilleszkedésre.

Jelentős eredménye volt, hogy szélesítette a külvilággal való kapcsolatokat, új intézményeket vezetett be mint pl. átmeneti csoportot s a személyiségzavarban szenvedő elítéltek sajátos kezelésére a gyógyító-nevelő csoportokat.

Az 1980-as években a börtönpopuláció létszáma váratlan, nagy arányú növekedésnek indult, így a korszerű elvek és intézmények működtetése komoly problémát okozott. Ez egy új – hosszú távú – stratégia kidolgozását tette szükségessé, mely a büntetés-végrehajtási nevelési koncepció „képében” „jelent meg.

A 90-es évek elején a politikai-társadalmi változások nem maradtak hatás nélkül a büntetés-végrehajtásra sem. Igényként jelentkezett a nemzetközi jogi kötelezettségekből fakadó új jogi rendelkezések, valamint a büntetési rendszer átalakításával járó szükségszerű módosítások elvégzése. A humanizáció azonban már a rendszerváltást megelőzően megkezdődött, az ésszerűtlen, az elítélt személyiségét károsító és jövőjét veszélyeztető elemek kiiktatásával.

Az 1993. évi XXXII. tv. szerint a szabadságvesztés célja „az, hogy e törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjon újabb bűncselekmény elkövetésétől.” Kimondja: „a szabadságvesztés végrehajtásának feladata, hogy fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze a felelősségérzetét, és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre“.

A Kalocsai Fegyház és Börtönben folyó nevelési munka főbb tartalmi elemei és eszközei

A Kalocsai Fegyház és Börtön országos intézet, az elítélt nők szabadságvesztés büntetésének végrehajtását biztosítja.

A város központjában elhelyezkedő zárt épülettömbben levő intézmény működési feltételei nem optimálisak; az épület nem büntetés-végrehajtási célra létesült.

Az intézet elsősorban fegyház és börtön fokozatúak elhelyezésére szolgál, többségében három évnél hosszabb időre elítéltek töltik itt büntetésüket. Több speciális cso-

port működik, így a gyógyító-nevelő csoport, átmeneti csoport, enyhébb végrehajtási szabályok alá helyezettek csoportja.

Befogadja az intézet a városi bíróság hatáskörébe tartozó ügyekben előzetes letartóztatásba helyezettek. Az intézet fenntartási munkáinak elvégzésére pedig börtön fozozatú férfi elítélteket fogadunk be.

A munkáltatást – az elítéltek többségének tekintetében – a Kalocsai Konfekcióipari KFT biztosítja a varrodában és a vegyesiparban; az intézet pedig az elítéltek ellátását biztosító munkahelyeken.

Az intézményben folyó nevelőmunkát meghatározó körülmények

A nők társadalomban betöltött szerepe

A nőknek a társadalomban betöltött szerepe sajátos fizikai, lelki adottságaik miatt lényegesen eltér a férfiakétól. Gazdaságilag ritkán önállóak, életvitelüket befolyásolja az érzelmi kötődés, így életükben döntő jelentőségű a feleségként, családayaként, élettársaként megélt szerepük.

Igénylik a koncentrált figyelmet, a törődést, az odafordulást, ugyanakkor lelkileg könnyebben sérülnek; folyamatos a „valakihez tartozás“, a másról való gondoskodás igénye.

Szűkebb személyes életteret alakítanak ki maguknak, melyet elsősorban a család jelent, ebben sok esetben alá-fölérendeltségi viszonyban élnek, de nem kizárt irányító szerepük.

Életmódjukat a saját döntéseik alapján határozzák meg, igazodva a környezet társadalmi normáihoz, értékrendjéhez, igényeihez.

A nő helyzete a börtönben

- Alapvető meghatározó tényező a szabadság hiánya; a felsorolt szerepei gyakorlásának lehetőségei módosulnak; a róla alkotott társadalmi, családi értékítélet negatív irányban változhat;
- sok esetben itt kényszerül először szembenézni önmagával, tetteivel, felelősségével;
- általában új értékrenddel, más erkölcsi normákkal is szembesül;
- az eddig általa is irányított személyes élettere megváltozik, kívülről irányítottá válik;
- döntési lehetőségei és mechanizmusai lényegesen megváltoznak;
- az eddigi életmódját pozitív vagy negatív irányban változtatja a zárt intézet, ez új ismeretek mielőbbi elsajátítását, a gyors alkalmazkodás kényszerét hozza magával;
- egyidejűleg kell igazodnia saját kényszerközösségéhez, és ugyanakkor más módon a büntetés-végrehajtás hivatalos elvárásaihoz;
- alkalmazkodási mechanizmusa működtetése során eddig nem gyakorolt szerepjátékokra kényszerül, illetve vállalkozik;

- kényszerközösségbe kerül, amely részben jogilag, részben személyiségjegei alapján meghatározott és tőle független;
- érvényesül a „hotel-hatás”; különböző mikro-környezetek szocializációs szokásait kénytelen megismerni és eltűrni, intim-szférája nagyon beszűkül.

A nevelési munka főbb tartalmi elemei

Nevelési munkánkban meghatározó jelentőségű az a tény, hogy az intézetben női fogvatartottakkal foglalkozunk. Az egész programot ennek a ténynek rendeljük alá, az előző fejezetekben kifejtettek szerint módosítva, s maximálisan egyénre szabva az alább felsorolt főbb elemeket.

Az elítélt személyiségének megismerése

A szabadságvesztés teljes ideje alatt tartó folyamat, amely a következőket foglalja magában:

- a szociális háttér – az anyagi körülmények, lakáshelyzet, a megélhetés eddigi forrásai, a jövedelemszerzés módja stb. – felmérése;
- családi háttér, kapcsolatok, neveltetés – a fogvatartott családi állapota, gyermekeinek száma, elhelyezése a börtönbüntetés előtt és alatt, a családszerkezetben betöltött helye és szerepe, érzelmi kötődései, azok felmérhető valóságtartalma;
- a fogvatartott tágabb emberi kapcsolatai – munkahelyi, baráti, lakóhelyi, esetleges börtönkapcsolatok stb.;
- a fogvatartott önmagáról kialakított képe – énkép;
- iskolái, képességei, eddigi életútja a börtönig;
- értelmi képességei, érzelmi igénybevehetőségének felmérése, akarati beállítottsága;

Foglalkoztatás, önképzés

Alapvető feladat a munkakényszer elfogadtatása a fogvatartottal, illetve az adott munkalehetőségek közül a képességeinek leginkább megfelelő kiválasztása. A számára hasznos – ellenérték nélküli – tevékenység iránti belső igény felkeltése, a meglevő igények lehetőség szerinti „kiszolgálása”, támogatása.

Családi és társadalmi kapcsolatok erősítése

A kapcsolattartási formák jogszabályi előírások szerinti biztosításával, szükség esetén családterápiával segítjük a legfontosabb kapaszkodó, a család megtartását a büntetés-végrehajtás teljes ideje alatt.

A különböző missziókkal, társadalmi segítő szervezetekkel kialakított kapcsolatokat felhasználjuk a gyökértelen emberek további sodródásának lelassítására, élő kapcsolatok kialakítására, a társadalomba való beilleszkedés segítésére.

Reszocializációs és szabadidős programok szervezése

A női szerep gyakorlásához igazodó, a reális lehetőségekkel számottevő, csoportos és egyéni foglalkozások formájában megvalósuló tevékenység. Beletartoznak az isko-

lai- és szakképzések, a szakkörök, a tanfolyamok, a szabadidős programok, a könyvtár, a tankönyv használata.

A feladatok végrehajtására szolgáló eszközök, módszerek, lehetőségek

- Az elsődleges eszköz a fogvatartottal bármilyen kapcsolatba lépő egyén saját személyisége, felkészültsége és hitelessége, valamint példamutatása;
- a jogi előírásokban foglaltak egyénre-szabott megvalósítása, a közösségi rendszerek jogszerű működtetésével a jogok és kötelezettségek egységének biztosítása;
- egyéni és csoportos foglalkozások, terápiák szervezése, lebonyolítása;
- speciális teamek létrehozása megadott célok megvalósítására (pl. alkoholisták, személyiségzavarosok, drogfüggők kezelése, stb.);
- a lelki gondozás feltételeinek biztosítása a tényleges igények és lehetőségek szerint (pszichológus, pszichiáter, pasztorál-pszichológus, lelkész, vallásgyakorlást segítő személyek stb.);
- fontos kezelési lehetőség a börtön fokozatúak számára az EVSZ, mely minimálisan csökkenti a börtönártalmakat, biztosítja a kapcsolatok szinten tartását, zökkenőmentes visszailleszkedést tesz lehetővé;
- jól hasznosítható forma az átmeneti csoport, amely a hosszú szabadságvesztést töltő személyek esetében hangsúlyváltást jelent a vele való foglalkozásban: a kinti életéről eddig kapott információk tematikus átgondolását és feldolgozását elvégezve a külső világ megváltozott körülményeinek megismerését, az ahhoz való alkalmazkodást szolgálja;
- a tényleges családi kapcsolatokkal nem rendelkezők érdeklődésének felkeltése a missziók, társadalmi segítő szervezetek munkája iránt, bevonásuk ezekbe a közösségekbe – ezzel fenntartható a külvilág iránti érdeklődés (levelező kapcsolatok), illetve konkrét anyagi segítséget kaphat csomagküldés, de szabadulás utáni szállás- és munkalehetőség biztosítása tekintetében is;
- a különböző fokozatokat s az ehhez kapcsolódó kezelési módokat átjárható rendszerként kell működtetni;
- a jutalmazás és fegyelmezés eszközeit egyénre szabottan alkalmazni, kiemelt fontosságot tulajdonítva a pozitív menedzselésnek.

Nevelés-e a nevelés?

Az előzőekben mindvégig a „nevelés” szót használtam, hiszen a büntetés-végrehajtási cél eléréséhez – a társadalomba történő beilleszkedéshez – szükséges az, hogy az elítéltet megismerjük, vele kapcsolatosan tapasztalatokat szerezzünk, ismereteket adjunk át és kérjünk számon (leghétköznapibb formája ennek az intézeti szabályok megismertetése és betartatása), jutalmazunk, illetve büntessünk, ha ez utóbbi feltétlenül szükséges. Ezek a fogalmak pedig a pedagógia fogalomkörébe tartoznak.

A mindennapos gyakorlat és tapasztalat már nem igazolja vissza teljes mélységében az előzőeket, hiszen a rendszernek van egy igen lényeges eleme, mely az elítélt önkéntességén alapul.

Ez azt jelzi számunkra, hogy tevékenységünk hangsúlyai áthelyeződnek, s a csalhatatlan és megfellebbezhetetlen tematikus nevelői foglalkozásokat felváltja – jó esetben – két személy közös tevékenysége, melynek során egyikük hasznos lehetőségeket és elérhető célokat vázol szakmai ismeretei alapján, míg a másik felelősséggel dönt azok elfogadásáról, és vállalja a felvázolt feladatok és teendők megvalósítását.

Ezért nagy felelősséggel jár a megismerést követően a fejlesztő és korrigáló hatások olyan összehangolt rendszerének kidolgozása, amely egyrészt tekintetbe veszi az elítélt személyiségét, másrészt sohasem felejtkezik el arról, hogy ezt a változtatást a jogszabályi keretek betartásával, és zárt intézeti viszonyok között kell elérni.

Nagyfokú érzékenységgel kell az ezzel kapcsolatos programot végiggondolni, hiszen az alapvető cél első pillanattól kezdve a szabadulásra történő felkészítés. Akár tetszik, akár nem, tudomásul kell venni, hogy a kinti lehetőségek, körülmények és élethelyzetek (munkanélküliség, hajléktalanság) igencsak befolyásolhatják az adott személy(ek) minden jó szándékát.

Ezért fontos a reális, a külső körülményeket is jól felmérő munka, amelynek eredményeként tehetően olyan lépéseket, hogy pl. segítünk a nyugdíj-megállapításra irányuló kérelem előterjesztésében, olyan közösségek felé irányítjuk a szabadulás előtt álló elítéltet, ahol lakhatása akár átmenetileg is megoldódik, de adott esetben hivatalból megkezdjük – az érintettel egyeztetve – akár a szociális otthoni elhelyezést is.

Mindez megkívánja azt, hogy a „nevelő“ a pedagógiai ismereteken túl speciális jogszabályi ismeretekkel is próbálja magát „felvértezni“, legyen képes hatóságokkal, civil szervezetekkel kapcsolatokat tartani.

Mindezek mellett – az én felfogásom szerint – meghatározó fontosságú az iskolai végzettség megszerzésére, a szakképzettség szerzésére irányuló motiváció sikeressége.

A tanulás a munkaerő-piaci helyzet megváltoztatásának a kulcsa. Amennyiben sikerül a büntetés-végrehajtás ideje alatt egyáltalán írni-olvasni megtanítani az írástudatlant, befejeztetni az akár hosszú évekre abbahagyott általános iskolát, vagy elérni, hogy a szakképesítéssel nem rendelkezők szakképzettséget adó oktatásban vegyenek részt, már nem telt el eredménytelenül a szabadságvesztés ideje.

Különösen nagy jelentőségű a szakképzés akkor, ha a fogvatartott piacképes ismereteket szerez, illetve olyan tevékenységeket tanul meg, melyek nagy beruházást nem igényelnek, akár a család ellátása mellett művelhetők, és a munka végeredménye piacon értékesíthető termék. Ilyen pl. a nőknél a csipkeverés, a textiljáték készítés stb. Meggondolandónak tartom viszont olyan képzések nagyszámú megszervezését, melyek későbbi műveléséhez erkölcsi bizonyítvány kell, melynek hiányában az adott szakképesítés nem hasznosítható.

Hihetetlenül nagy erőfeszítéseket kíván ennek a látszólag könnyen belátható helyzetnek az elfogadtatása, hiszen az elítéltek döntő többségének nincsenek ezen a területen sikerélményei, s az önbecsülés felkeltésének is egyik állomása, amikor bebizonyosodik az, hogy képes az első mondatot önállóan leírni, vagy amikor átveszi a szakmunkás bizonyítványt.

Hozzá tartozik mindehhez a szabadidő szinte személyre szabott eltöltésének megszervezése is. Ebben alapvetően az adott személy kívánságait, elvárásait kell tekintetbe

venni, azonban a megvalósítást igen erősen behatárolják az intézet fizikai adottságai és gazdasági lehetőségei.

Tapasztalatunk szerint a nem irányított – csak esetenként ellenőrzött és felügyelt – közösségek, melyek a közös érdeklődés, vagy tevékenység alapján szerveződnek, igen kedvelt formái a szabadidő eltöltésének, s annál inkább azok, minél nagyobb mértékben önállóan választhatók a felsorolt lehetőségek között.

E tekintetben a továbblépést az jelentené, ha a „külvilágból“ egyre több olyan –különböző foglalkozásokat vezető – személy „érkezne”, aki akár csak 1-2 órás foglalkozást tart, de más szemlélettel, más oldalról megerősítve segítené a kialakított program megvalósítását. Jelentős ez azért is, mert így az elítélt nem csak a börtön személyzetétől kap igazolást, vagy esetleg kritikát, hanem a rendszertől független személy véleményét is hallja.

Az oktatást, a szabadidő hasznos eltöltését megelőzően kellett volna szólni a munka fontosságáról, hiszen erre kellene alapulnia az élet fenntartásának, a lakhatás biztosításának, a gyerekek eltartásának stb.

Kétségtelen tény, hogy a nők munkaerő-piaci helyzete a férfiakénál lényegesen rosszabb, de ezt számos tényező befolyásolja. Az iskolázottságon túl ebben a tekintetben meghatározó a család ellátása, a gyerekek nevelése, mely befolyásolja a munkavállalás lehetőségét.

A szabadságvesztés ideje alatti munkáltatásnak alkalmasnak kell(ene) lennie a képességek kibontakoztatására, fejlesztésére. Az elítéltek zöme ragaszkodik a szabadságvesztés ideje alatt a munkavégzéshez, azonban a munkával való ellátásuk nagymértékben függ az adott vállalat piaci helyzetétől, profiljától.

Az eddig elmondottak okán talán kimondhatjuk, hogy a nevelést átvette egy segítő, tanácsadó, támogató szerepkör, mely nagymértékben épít az egyén felelősségére, belátóképességére, és nem szakad el annak valóságos lehetőségeitől.

Mi segítheti ennek a munkának a továbbfejlesztését?

1. Mindenképp nagyfokú változásra lenne szükség magában a börtönépítészetben, mely tekintetbe veszi, és megoldásaiban megjeleníti, hogy a biztonság elsődlegessége mellett többféle „civil“ tevékenység színtere is a börtön.

Mit jelent ez? Elsősorban azt, hogy módot ad a különböző személyiségjegyek, programok alapján kialakuló csoportok – pl. első büntényesek, drogfüggők stb. – fizikai elkülönítésére is. Ezen túl azonban több olyan közösségi teret tartalmaz, ahol változó létszámú és összetételű csoportok tevékenykedhetnek, tarthatnak különböző foglalkozásokat, hallgathatnak előadásokat.

Fontos, hogy magában foglalja a börtön épülete a vallás gyakorlását, az elmélyedést s a minimális elvonulást lehetővé tevő tereket.

Rendkívül nagy szükség lesz egyre inkább a sportolás, a test egészséges fejlesztésének biztosítását szolgáló tényleges tornatermekre, sportpályákra – horribile dictu – akár uszodákra is.

2. Az állományon kívüli személyek bevonását további kell szélesíteni, akár önkéntes segítő, akár rész munkaidős alkalmazásban, mely a programok további fejlesztését biztosítja.

3. Valóságos és érdemi együttműködés szükséges a pártfogó szervezetekkel, amelyek munkatársai akár közvetlenül a szabadulás előtt felkereshetnék a leendő pártfogót, kialakítva egy személyes kontaktust, mely kapaszkodóként szolgál a szabaduló számára.

Főbb etikai követelmények a nevelést végző személlyel szemben

1. Felkészült, hiteles, az útmutatás és a mások ügyeibe való beavatkozás súlyát és felelősségét érző, nyitott, határozott személyiség legyen;
2. Csak annyiban szabad beavatkozni a fogvatartott ügyeibe, amennyiben azt ő maga igényli, illetve amennyiben ezt a rend és fegyelem fenntartása szükségessé teszi;
3. A fogvatartott nem „kiskorúsítható”, önálló, felelősséggel rendelkező, döntésképes, cselekvőképes személyként kezelendő;
4. Biztosítani kell biztonságát, személyiségi jogainak érvényesülését;
5. Tilos a tudomásunkra jutott információkkal való bárminő visszaélés!
6. A fogvatartottat az önálló életvezetésre kell felkészíteni, nem szabad a börtönhöz, mint intézményhez kötni!
7. Reális célokat tűzzünk ki, nem a megváltás, hanem a segítség, támogatás a feladatunk!

Mindezek csak igen vázlatosan mutatják be ennek a sokrétű munkának a változásait, hiszen minden nap új teendőt, meggondolni való problémát és az abból fakadó feladatot hoz.

Alapvető fontosságú azonban, hogy a börtönök személyi állományának minden tagja ismerje és tartsa szem előtt a törvényben meghatározott célt, hiszen tevékenységével mindenkinek ezt kell szolgálnia.

Aki emberekkel foglalkozik, annak magának is embernek kell lennie, nyitottnak a problémák feltárására és megértésére, és nem szabad elfelejtkeznie önmaga fejlesztéséről, netán korrigálásáról sem.